

ΛΑΪΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΟΡΑ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Συμμετέχουν:

A. Αγγελίδου • E. Γ. Αυδίκος • R. Dimova • S. Green
M. Karamihova • I. Μάνος • K. Μάρκου • Δ. Μιχαήλ
B. Νιτσιάκος • X. Παπακώστας • L. S. Risteski

Επιστημονική επιμέλεια:

E. Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ

Πεδίο
Αθήνα 2010

Verdery, K. (1996). *What was socialism, and what comes next?* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Εφημερίδες

Dnevnik, 22/3/2008.

Utrinski Vesnik, 14/3/2008.

Utrinski Vesnik, 22/3/2008.

Ηλεκτρονικές πηγές

struskiveceri.com.mk

ohridsummerfestival.com.mk

<http://profile.myspace.com/index.cfm?fuseaction=user.viewprofile&friendID=199616620>

ΔΙΑΦΙΛΟΝΙΚΟΥΜΕΝΑ ΣΥΝΟΡΑ

ΚΑΙ ΜΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ:

Περί των προβλημάτων εντοπισμού πολιτισμικών
στοιχείων γύρω από τα ελληνοαλβανικά σύνορα

SARA GREEN

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο διερευνά το πρόβλημα της διαμόρφωσης ταυτότητας υπό συνθήκες στις οποίες έχουν επιλυθεί οι διαμάχες σχετικά με τον καθορισμό των συνόρων μεταξύ τόπων και λαών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων συνθηκών στο πλαίσιο της κυρίαρχης σύγχρονης δυτικής σκέψης αποτελούν τα Βαλκάνια: ένας τόπος ο οποίος συνεχώς αντιπροσωπεύει την πολιτική αστάθεια και στον οποίο οι διαμάχες για τα σύνορα και τα όρια μοιάζει να καταλήγουν πάντα στα ίδια αποτελέσματα αντί να επιλύονται οριστικά.

Χρησιμοποιώντας την εθνογραφική έρευνα στην περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων, το άρθρο περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι συνθήκες (συνεχής υποκρυπτόμενη ή ευθεία διαμάχη για τη θέση των συνόρων και των ορίων) έχουν μια σειρά επακόλουθα για τους ανθρώπους αυτών των περιοχών. Ένα από αυτά είναι και το ότι κάποιιο λαοί καταλήγουν να θεωρούνται συνηθισμένοι, χωρίς χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Στο άρθρο υποστηρίζεται ότι αυτό είναι ένα ζήτημα του τόπου αυτών των λαών, της σχέσης τους μ' έναν τόπο που δεν μπορεί να περιοριστεί μέσα στα υπάρχοντα σύνορα, αλλά συνεχώς επεκτείνεται πέρα από αυτά. Σε

συνθήκες στις οποίες το ζήτημα της θέσης των συνόρων δεν έχει επιλυθεί οριστικά, δεν υπάρχει τρόπος να περιληφθούν οι πολλαπλές κοινωνικές σχέσεις και να προσδιοριστούν οι ταυτότητες των λαών εντός καθαρών, σαφώς οριοθετημένων ταυτοτήτων (εθνικών, πολιτισμικών, πολιτικών).

Και στο σύγχρονο πολιτικό πλαίσιο στο οποίο η έννοια «πολιτισμός» αντανακλά την έννοια της ταυτότητας ως ενός χαρακτηριστικού αντικειμένου ή ζητήματος (το οποίο πρέπει να προωθηθεί, για παράδειγμα, όπως η «πολιτιστική κληρονομιά»), εκείνοι που δεν μπορούν να επιτύχουν επαρκώς τα σαφή όρια και τη διάκρισή τους από τους άλλους –τα οποία είναι απαραίτητα για να θεωρούνται ως κάτι ξεχωριστό– μπορεί να καταλήξουν να θεωρούνται ως τίποτα το ιδιαίτερο (π.χ. «απλώς συννηθισμένοι»), με αποτέλεσμα να γίνονται ουσιαστικά αόρατοι υπό πολιτισμικούς όρους.

Μετατοπίζοντας τοπογραφίες και τοποθεσίες

Εάν υπάρχει ένα σημείο στο οποίο συμφωνούν οι περισσότεροι όσον αφορά τα Βαλκάνια, είναι το γεγονός ότι η περιοχή είναι ιδιαίτερα ορεινή (McNeill 1992). Κανένα από τα βουνά των Βαλκανίων δεν είναι ιδιαίτερα ψηλό. Η ανάγλυφη μορφολογία τους όμως κυριαρχείται από πολλά ορεινά συμπλέγματα, που σχηματίζουν πολλές στενές κοιλάδες, που συχνά χωρίζονται από απόκρημνες οροσειρές. Συχνά, θεωρείται ότι σε αυτήν ακριβώς τη γεωμορφολογία οφείλεται η επαναλαμβανόμενη πολιτική αστάθεια της Βαλκανικής Χερσονήσου, αλλά και η φαινομενική ανικανότητα των πολιτικών ηγετών της να επιλύσουν πλήρως τις διαφορές τους. Υπό αυτή την έννοια, πολλές φορές αποδίδεται στα Βαλκάνια τοπογραφι-

κός ντετερμινισμός: μια τάση η οποία προτείνει ότι η πολιτική αστάθεια της περιοχής κατά τη διάρκεια των περασμένων δύο αιώνων είναι κυριολεκτικά «φυσική» – ότι εν μέρει έχει προκληθεί από την ιδιαίτερα πτυχωτή τοπογραφία της (McNeill 1964).

Αυτό αποτελεί μέρος του θέματος το οποίο πραγματεύεται το παρόν άρθρο: το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο η μορφολογία διαφόρων τόπων αιτιολογεί και, κάποιες φορές, «κατηγορείται» για τη δημιουργία του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα των τόπων και –κατ' επέκταση– για τον (πολιτισμικό) χαρακτήρα των λαών που συνδέονται ιδιαίτερα με αυτούς. Η επίρριψη κατηγοριών αυτού του είδους στον χώρο συμβαίνει σε πολλά μέρη του κόσμου, αλλά τα Βαλκάνια αποτελούν ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για δύο συναφείς λόγους.

Πρώτον, δεν υπάρχει μια ευρεία συναίνεση για τη θέση των Βαλκανίων – ποιες χώρες περιλαμβάνονται σε αυτά και ποιες αποκλείονται. Πράγματι, δεν υπάρχει απόλυτη σύμπτωση απόψεων για το αν τελικά υπάρχουν τα Βαλκάνια (Goldsworthy 1999: 113). Κάποιοι ισχυρίζονται ότι η περιοχή θα έπρεπε να ονομάζεται «Νοτιοανατολική Ευρώπη», βασιζόμενοι α) στο γεγονός ότι η λέξη «Βαλκάνια» αποτελεί μια ατυχή προσωνυμία, εφόσον προέρχεται από μια οροσειρά της σημερινής Βουλγαρίας, που κάποτε ήταν γνωστή ως Οροσειρά του Αίμου (Αίμος στην τουρκική *Βαλκάν*=όρος, βουνό) και β) ότι αυτά τα βουνά εσφαλμένα θεωρούνταν ότι γεφυρώνουν τη νοτιοανατολική χερσόνησο της Ευρώπης μεταξύ Αδριατικής και Μαύρης Θάλασσας (Todorova 1997: 25).

Δεύτερον, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των Βαλκανίων, τα τελευταία εκατό χρόνια περίπου, είναι το σύννηθες στην περιοχή φαινόμενο να αλλάζει συνεχώς η πολιτική της μορφή:

πολλά, αν όχι όλα, από τα πολιτικά σύνορα και όρια του χώρου των Βαλκανίων είτε έχουν κατηγορηματικά αμφισβητηθεί είτε είναι υπό αμφισβήτηση, καθώς δεν υπάρχει κάποια οριστική ή ευρεία συναίνεση για τη «σωστή», την «ορθή», πολύ περισσότερο δε για τη «φυσική» θέση των πολιτικών συνόρων της περιοχής. Παρόλο που τα περισσότερα σημερινά επίσημα όρια είναι ευρέως αποδεκτά ως νόμιμα κρατικά σύνορα, η αντίληψη της έννοιας του τόπου των «εθνών» εξακολουθεί να περιβάλλεται με ένταση – άλλοτε φανερά άλλοτε αφανέρωτα, ανάλογα με το υπό αμφισβήτηση σύνορο και τη χρονική περίοδο κατά την οποία προκύπτει το θέμα. Η αιτία αυτής της έντασης είναι ξεκάθαρη: εάν μια γεωγραφική περιοχή ορίζεται από τη βέβαια ιστορική (ή ακόμα και διηνεκή) σχέση της μ' ένα συγκεκριμένο έθνος, τότε, για να μην αμφισβητούνται τα όριά της, θα έπρεπε να προβάλλει μόνο μία διεκδίκηση κάθε φορά. Αν η ίδια περιοχή συμπίπτει κατ' ουσίαν με μια περιοχή που διεκδικεί κι ένα άλλο «έθνος», τότε η θέση των συνόρων και η «μορφή» αυτού του τόπου παραμένουν υπό αμφισβήτηση.

Το σημείο αυτό δεν είναι κατάλληλο για να υπεισεέλθουμε σε συζήτηση περί του τρόπου με τον οποίο η σκέψη του Διαφωτισμού και οι σχετικές νεωτερικές επιστημολογίες στοιχειοθέτησαν την ανάπτυξη της εθνικιστικής σκέψης σε αυτό το μέρος του κόσμου¹. Θα τονίσω μόνο δύο σημαντικά στοιχεία σε αυτόν τον τρόπο σκέψης: πρώτον, περιλαμβάνει την κλασική νεωτερική προϋπόθεση ότι οι λαοί μπορούν να ομαδοποιηθούν σε διακριτές και ξεχωριστές οντότητες (σε

1. Αλλά βλ. Wolff (1994), Todorova (1997, 2004), Gourgouris (1996), Kitromilides (1994) και Tziouvas (2003) για ένα ευρύ φάσμα απόψεων σχετικών με το ζήτημα.

αυτήν την περίπτωση έθνη), οι οποίες έχουν ιδιόζουσες πολιτισμικές μορφές (Latour 1993, Irvine & Gal 2000)· και δεύτερον, αυτός ο τρόπος σκέψης υπονοεί ότι οι επίμονες, πολλαπλές διεκδικήσεις επί των ίδιων γεωγραφικών περιοχών ή επί γεωγραφικών περιοχών που συμπίπτουν θα θεωρούνται ως «μισοτελειωμένες δουλειές». Για να επιλυθεί το ζήτημα υπό αυτούς τους διανοητικούς όρους, το ένα ή το άλλο «έθνος» πρέπει να κατοχυρώσει ότι συνδέεται με κάποιο μοναδικό τρόπο με μια συγκεκριμένη επικράτεια. Σε πολλά μέρη των Βαλκανίων, αυτό δεν έχει καταστεί εφικτό. Πράγματι, έχω υποστηρίξει αλλού ότι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των «Βαλκανίων» στις σύγχρονες ευρωπαϊκές και αμερικανικές στερεότυπες απόψεις γι' αυτά είναι η ιδέα ότι η περιοχή είναι μονίμως σε κατάσταση «Βαλκανιοποίησης» (Green 2005: Κεφάλαιο 4).

Αυτό το δεδηλωμένο χαρακτηριστικό στοιχείο της περιοχής των Βαλκανίων –ότι τα πολιτικά τους σύνορα και κατ' επέκταση τα πολιτισμικά τους όρια είναι ολοφάνερα σε μια μόνιμη κατάσταση υφέρπουσας ή ρητής διεκδίκησης, και επομένως μονίμως μη διευθετημένα (τα σύνορα), όπως φαίνεται– δημιουργεί την αίσθηση ότι αυτός ο τόπος, τα Βαλκάνια, είναι μια *διαδικασία* παρά κάτι συγκεκριμένο ή μια υπόσταση: τα Βαλκάνια συνήθως θεωρούνται ότι εμπλέκονται σε μια ατελείωτη διαδικασία διάσπασης σε μικρότερα τμήματα και στη συνέχεια ανασυντίθενται σε διαφορετικό σχήμα και πάλι ξαναδιασπώνται. Επιπρόσθετα, τα Βαλκάνια συχνά αναπαριστούνται σαν ένα «ρήγμα» που γεννά πολιτικούς «σεισμούς», σαν η γεωγραφική περιοχή όπου συμβαίνουν ξαφνικές εκρήξεις βίας ανάμεσα στις πλευρές που διαφωνούν και στις δυνάμεις του κόσμου (Goldsworthy 1999: 114· Ballinger 1999: 73).

Στη παρούσα περίπτωση, η διαφορά μεταξύ των γεωμορφολογικών ιδιοτήτων που δημιουργήσαν τον πολύ ορεινό και ιδιαίτερα σεισμογενή χαρακτήρα των Βαλκανίων και οι γνωστές πολιτικά σεισμικές ιδιότητες της περιοχής μοιάζει να συγχέονται: φαίνεται να υπάρχει κάτι εγγενές, κάτι «φυσικά» ασταθές σε αυτή την περιοχή, είτε αυτό που περιγράφεται είναι ένας πολιτικός είτε ένας φυσικός σεισμός². Αυτή η τάση να συγχέεται μια αναλογία (μια παρομοίωση μεταξύ γεωμορφολογικών και πολιτικών συνθηκών) με μια αιτιώδη σχέση (στην οποία η ασταθής «βαλκανική τοπογραφία» υποστηρίζεται ότι συμβάλλει στις πολιτικά ασταθείς συνθήκες της περιοχής), μπορεί να έχει ένα αρκετά ισχυρό αποτέλεσμα πολιτογράφησης. Όπως επισημαίνουν οι Irvine και Gal (2000) στη μελέτη τους για παρόμοια είδη ισχυρισμών κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης της Κοινωνιογλωσσολογίας τον 19ο αιώνα, είναι σημαντικό να θυμόμαστε συνεχώς ότι όταν αυτά τα είδη «φυσικά» ασταθών ιδιοτήτων συνδέονται με συγκεκριμένες πολιτικές ή κοινωνικές συνθήκες, αυτή η κατάσταση αποτελεί αφενός έναν ιδεολογικό ισχυρισμό και αφετέρου μία φανταστική περιγραφή, και μπορεί να καταλήξει σε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία, να δημιουργήσει δηλαδή τις συνθήκες τις οποίες φαίνεται ότι απλώς περιγράφει.

Έχοντας αναφερθεί σε αυτό το ζήτημα –ότι, δηλαδή, ίσως μερικές περιγραφές των Βαλκανίων, και μαζί περιγραφές της

2. Για πληροφορίες σχετικά με τη σεισμική δραστηριότητα στην περιοχή της Ηπείρου βλ. King et al. (1997, 1993). Στο *Σημειώσεις από τα Βαλκάνια*, χρησιμοποιώ την αναλογία των φράκταλς, για να περιγράψω την πολιτική κατασκευή των Βαλκανίων· αυτό έγινε για να διερευνηθούν τα συσχετιστικά, καθώς και τα κατακερματισμένα εξακριβωμένα χαρακτηριστικά των Βαλκανίων εντός των σύγχρονων γεωμορφολογικών κατασκευών τους (Green 2005: Κεφάλαιο 4).

τοπογραφίας της περιοχής, ξεφεύγουν από τις πολιτικές διακυμάνσεις – θα ήθελα να επικεντρωθώ στην παρακάτω διαφορετική, και μάλλον λιγότερο συζητημένη, πτυχή αυτής της προφανώς μονίμως ασταθούς, ανολοκλήρωτης υπόθεσης των εσωτερικών και εξωτερικών ορίων των Βαλκανίων: σε συνθήκες όπου τα σύνορα έχουν επαναπροσδιοριστεί σε αρκετές περιπτώσεις (π.χ. σε μέρη τα οποία έχουν επανειλημμένα μετασχηματιστεί) και στις οποίες δεν υπάρχει, ρητά ή μη, συμφωνία για τον οριστικό προσδιορισμό τους, θα ανακλύσουν πολλαπλές σχέσεις και πολλαπλοί διαχωρισμοί μεταξύ των τόπων και των λαών εκατέρωθεν των πλευρών όπου τίθενται κάθε φορά τα πολιτικά σύνορα. Με άλλα λόγια, αυτός ο διαφιλονικούμενος χαρακτήρας των ορίων σημαίνει ότι υπάρχουν συχνά πολλές παλαιές και τρέχουσες κοινωνικές σχέσεις που διασχίζουν τα σύγχρονα σύνορα – και στην πραγματικότητα, μπορεί να είναι πάρα πολλές ώστε να μην είναι εφικτό να εδραιωθεί, μια για πάντα, ένας ξεκάθαρος διαχωρισμός μεταξύ της μίας και της άλλης πλευράς. Επιπλέον, η διαφιλονικούμενη τοποθεσία οποιουδήποτε σημερινού ορίου σημαίνει ότι δεν θα είναι απολύτως ξεκάθαρο αν οι λαοί στην κάθε πλευρά είναι οι ίδιοι (π.χ. με την έννοια ότι δεν υπάρχει κάποιο πολιτισμικό όριο μεταξύ τους) ή αν είναι διαφορετικοί (με την έννοια ότι υπάρχει τέτοιο πολιτισμικό όριο). Το παράδειγμα το οποίο θα εξετάσω στο παρόν άρθρο περιλαμβάνει και τα δύο: υπό μία έννοια, κάποιοι από τους ανθρώπους που ζουν εκατέρωθεν των ελληνοαλβανικών συνόρων στην περιοχή της Ηπείρου, στη Βορειοδυτική Ελλάδα, και στη Νότια Αλβανία θεωρούν τους εαυτούς τους ότι είναι «οι ίδιοι» λαοί, επειδή πολλοί έχουν, ή είχαν, στενές κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους, δηλαδή οι μεν με τους δε (πράγματι, πολλοί είναι συγγενείς). Κατά μία άλλη άποψη, αυτοί οι ίδιοι λαοί είναι

επίσης διαφορετικοί, επειδή αναφέρονται με διαφορετικά ονόματα, τα οποία κατ' επέκταση συνδέονται με την αντίστοιχη τοποθεσία τους σε διαφορετικές χώρες. Επομένως, από τη μία πλευρά, στις κοινωνικές τους σχέσεις, οι προσδιορισμοί ταυτότητας αυτών των λαών προεκτείνονταν πέραν των σημερινών ελληνοαλβανικών συνόρων και από την άλλη πλευρά, υπήρχε μια αντίληψη κατά την οποία οι προσδιορισμοί της ταυτότητάς τους ήταν διαφορετικοί σε κάθε πλευρά, εξαιτίας των εννοιών που συνδέονται με εκείνα τα όρια. Με άλλα λόγια, το *πού* ήταν εγκατεστημένοι είχε μεγαλύτερη σημασία από το *με ποιον* σχετιζόνταν.

Αυτό θα καταστεί σαφέστερο καθώς περιγράφω πώς το βιώνουν αυτό κάποιοι άνθρωποι στην πράξη. Ωστόσο, προηγουμένως, θέλω να αναφερθώ στη διάκριση της Strathern μεταξύ πολιτισμού και κοινωνίας (στις σύγχρονες ευρωπαϊκές έννοιες αυτών των όρων), ώστε να προσθέσω άλλη μία διάσταση στο υποκείμενο σχόλιο το οποίο αποπειρώμαι. Στη διάλεξη που έδωσε η Strathern το 2005 στη Βρετανική Ακαδημία για τον διάσημο φιλόσοφο Ησαΐα Μπέρλιν, μια διάλεξη η οποία αφορούσε εν μέρει την πολιτική της διεπιστημονικότητας, η έγκριτη κοινωνική ανθρωπολόγος είπε ότι στη σημερινή εποχή, το «πολιτισμικό μοντέλο» ορισμού των επιστημονικών κλάδων κοινώς θεωρεί τον «πολιτισμό» ως ένα αντικείμενο ή μια διακριτή οντότητα, η οποία έχει τα δικά της διακριτικά χαρακτηριστικά και ξεκάθαρα όρια – για παράδειγμα, είναι μία αυτοτελής οντότητα (όπως στην «κουλτούρα της κοινωνικής επιστήμης»). Όπως εγώ ερμηνεύω τα λεγόμενά της, αυτή η ιδιαίτερη έννοια του πολιτισμού ταιριάζει όχι μόνο στη σύγχρονη πολιτική της διεπιστημονικότητας, αλλά και στις σύγχρονες έννοιες της «πολυπολιτισμικότητας», του «έθνους» και της «πολιτισμικής κληρονομιάς», καθώς και οι

τρεις έννοιες απαιτούν ανεξάρτητες, ξεκαθαρισμένες ταυτότητες, οι οποίες διαφέρουν σαφώς από τις άλλες (πράγματι, αυτές οι ταυτότητες πρέπει να είναι μοναδικές). Αντιθέτως, όπως υποστηρίζει η Strathern, το «κοινωνικό μοντέλο» υποθέτει πάντα ότι στην κοινωνικότητα ενέχεται η συνεχής επέκταση των σχέσεων πέρα από τον εαυτό σου, έξω από τη δική σου σφαίρα – και αυτό υπονοεί ότι κάθε κοινωνική αυτοτελής οντότητα (μία επιστήμη, μια ομάδα ανθρώπων) ορίζεται εν μέρει από αυτές τις εξωτερικές σχέσεις (Strathern 2006: 96-98· βλ. επίσης Strathern 1991). Συνοπτικά, το κοινωνικό δεν μπορεί να είναι ένα ανεξάρτητο, περιορισμένο, ξεχωριστό «πράγμα»: το κοινωνικό έχει πάντοτε σχέσεις πέρα από το ίδιο, σχέσεις πλήρως αποδεκτές.

Αυτή η διάκριση δεν περιγράφει πλήρως την κατάσταση την οποία διερευνώ στο παρόν άρθρο, καθώς για τους ανθρώπους που ζουν γύρω από την περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων δεν ήταν βέβαιο αν οι σχέσεις τους εκτεινόταν πέρα από τους ίδιους ή όχι, αφού ο πραγματικός εντοπισμός του «εδώ» –όπως αντιπαράτιθεται στο «κάπου αλλού» – ήταν μία μη ολοκληρωμένη υπόθεση. Υπό αυτή την έννοια, δεν ήταν εντελώς ξεκάθαρο εάν τα πολιτισμικά ή κοινωνικά μοντέλα ήταν πιο ουσιώδη κάθε στιγμή (ανάλογα με το ποιος έδινε την πληροφορία για το πώς καθορίζονταν ή διασχιζόνταν τα σύνορα) ή αν περιπλέκονταν τόσο που δεν ήταν δυνατό να διαχωριστούν. Τουλάχιστον, η διάκριση της Strathern είναι σημαντική, γιατί διερευνά το ευρύτερο πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, καθώς παρέχει δύο αντιτιθέμενους τρόπους κατανόησης του τι μπορεί να σημαίνει «διαμορφώσω ταυτότητα» εντός αυτού του πλαισίου. Από τη μία πλευρά, θα μπορούσε να αναφέρεται σε μια διαδικασία διαχωρισμού, εξυγίανσης και στη δημιουργία ξεκάθαρων ορίων, δια-

φορών και διαχωρισμών μεταξύ του εαυτού και των άλλων [το πολιτισμικό μοντέλο και αυτό το οποίο ο Latour θα αποκαλούσε κλασικό, μοντέρνο μοντέλο (1993)]. Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε να αναφέρεται σε μια διαρκή διαδικασία δημιουργίας ρήξης και επαναδημιουργίας σχέσεων μεταξύ λαών και τόπων που, εξελικτικά, καταλήγουν αναπόφευκτα να οικειοποιείται ο καθένας στοιχεία του άλλου, χωρίς στην πραγματικότητα να εξομοιώνονται με την άλλη πλευρά (το κοινωνικό μοντέλο).

Σύμφωνα με τους σύγχρονους, ευρύτερους πολιτικούς και οικονομικούς όρους (όπως για παράδειγμα στις πολιτικές για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης), για τη διαμόρφωση ταυτότητας χρησιμοποιείται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα το πολιτισμικό μοντέλο.

Ωστόσο, για πολλούς ανθρώπους που συνδέονται με την περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων, τόσο το πολιτισμικό όσο και το κοινωνικό μοντέλο ήταν συναφή, με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Το πρόβλημα για κάποιους από εκείνους που είχαν πολλαπλές κοινωνικές σχέσεις, που εκτεινόταν πέρα από τα (εθνικά/πολιτισμικά) όρια και δεν θα μπορούσαν να οριοθετηθούν πλήρως από τα σύγχρονα σύνορα, είναι ότι δεν ήταν πάντοτε δυνατό είτε να παραμερίζουν το κοινωνικό και το πολιτικό μοντέλο είτε, εναλλακτικά, να τα συμβιβάζουν. Στην πράξη, το αποτέλεσμα ήταν ότι οι προσδιορισμοί της ταυτότητας κάποιων ανθρώπων χαρακτηρίζονταν ως πολιτικά προβληματικοί (άνθρωποι που διαφέρουν πολιτισμικά να είναι εγκατεστημένοι σε «λάθος» μέρος ή/και προεκτείνουν τις σχέσεις τους πέρα από τον τόπο τους), ενώ κάποιοι άλλοι άνθρωποι κατέληξαν να περιγράφονται ως τόσο συνηθισμένοι και στερούμενοι ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, ώστε να γίνονται σχεδόν αόρατοι

(ακαθόριστοι πολιτισμικά άνθρωποι, εγκατεστημένοι στο «σωστό» μέρος, που προεκτείνουν όμως τις κοινωνικές σχέσεις τους πέρα από τον τόπο τους). Η προσπάθειά μου να κατανοήσω αυτούς τους συνηθισμένους ανθρώπους, εκείνους που συχνά περιγράφονταν και αυτοπεριγράφονταν ως «απλώς συνηθισμένοι», όταν όλοι οι υπόλοιποι φαίνονταν να ισχυρίζονται ότι είναι κάτι εντελώς ξεχωριστό υπό πολιτισμικούς όρους, με οδήγησε να μελετήσω πρώτιστα το ζήτημα της τοποθεσίας και των αμφισβητούμενων συνόρων.

Μία ενδιαφέρουσα πλευρά αυτού του ζητήματος ήταν ότι οι «απλώς συνηθισμένοι» άνθρωποι, οι οποίοι συνδέονταν με την ελληνική πλευρά των συνόρων, ήταν οι συγγενείς και γείτονες κάποιων ανθρώπων που συνδέονταν με την αλβανική πλευρά των συνόρων. Ωστόσο, εκείνοι που συνδέονταν με την αλβανική πλευρά γενικά θεωρούνταν ότι είναι πολιτισμικά ιδιαίτεροι (ως Έλληνες με αλβανική υπηκοότητα· αυτό θα αναλυθεί παρακάτω). Με άλλα λόγια, οι δύο ομάδες ήταν οι «ίδιοι» άνθρωποι, με εξαίρεση τον ξεχωριστό τόπο διαμονής τους σε σχέση με τα τρέχοντα πολιτικά σύνορα. Σε αυτή την περίπτωση, ήταν ολοφάνερα δύσκολο να συμφιλιωθούν οι κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις των σχέσεων μεταξύ αυτών των ανθρώπων, και αυτή η δυσκολία εκφραζόταν με όρους του χώρου: το πρόβλημα ήταν ο τόπος (κοινωνικές σχέσεις που εκτείνονται πέρα από τα υπάρχοντα σύνορα) και όχι η πολιτισμική ταυτότητα (μιλώντας γενικά, οι άνθρωποι και στις δύο πλευρές συμφωνούσαν ότι είναι οι «ίδιοι» άνθρωποι, γεγονός το οποίο θέτει το ερώτημα κατά πόσο τα ελληνοαλβανικά σύνορα ορίζουν ένα πολιτισμικό όριο). Φυσικά, αυτό είναι σύνθηρες σε μεθοριακές περιοχές στα περισσότερα μέρη του κόσμου· πιστεύω ότι σε συνθήκες στις οποίες υφέρπει η αμφισβήτηση των συνόρων, υπάρχει μια

σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτισμικών και κοινωνικών όψεων του προσδιορισμού ταυτότητας.

Αυτό με οδηγεί στο τελευταίο θέμα του άρθρου μου. Προηγουμένως, όμως, θα επιχειρήσω μια σύντομη εθνογραφική περιγραφή. Όπως προανέφερα, το στοιχείο το οποίο με οδήγησε στη διερεύνηση αυτού του ζητήματος ήταν πρωτίστως η υποτιθέμενη μη ιδιαιτερότητα των ανθρώπων στην ελληνική πλευρά των συνόρων. Αναρωτήθηκα πώς, σε αυτή την εποχή της πολιτικοποίησης του πολιτισμού (Herzfeld 2004· Holmes 2000· Wilk 1995), κάποιιο άνθρωποι μπορούσαν να καταλήξουν να περιγράφουν τους εαυτούς τους ως «απερίγραπτους». Συμπέρανα ότι η συνήθεια να μη διευθετούνται ποτέ πλήρως τα σύνορα και τα όρια με σαφείς διαχωριστικές γραμμές (στο πλαίσιο όπου τέτοιοι διαχωρισμοί είναι απαραίτητοι ώστε να είναι σαφώς καθορισμένοι) σημαίνει ότι τελικά κάποιιο λαοί καταλήγουν να φαίνονται ως μη ιδιαίτεροι, ως «κοινοί» λαοί, χωρίς κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Αυτή είναι μία από τις πιο ενδιαφέρουσες συνέπειες του να ορίζεται ένας τόπος ως μία ασταθής διαδικασία και τελικά να μην επιλύεται ποτέ η θέση των πραγμάτων και των ανθρώπων: αυτή η ρευστότητα, κάποιες φορές, δημιουργεί την κοινοτυπία, την έλλειψη διακριτότητας, τη μη ιδιαιτερότητα. Στην πραγματικότητα, αυτή καθ' αυτή είναι μια κοινή παρατήρηση, από την άποψη ότι ο κόσμος είναι γεμάτος από εντελώς κοινούς, συνηθισμένους ανθρώπους.

Ο λόγος για τον οποίο θεωρώ πως έχει ενδιαφέρον είναι γιατί κάποια κοινωνική θεωρία προτείνει ότι η δημιουργία ευέλικτων και ασταθών ορίων και το να μην επιλύεται σχεδόν ποτέ το πού βρίσκονται τα πράγματα ή το τι ακριβώς είναι αποτελούν μια πλούσια πηγή δυνητικής επινοητικότητας – καθώς δημιουργούνται πιθανότητες να αποφευχθεί ο ηγεμο-

νικός έλεγχος στις ταυτότητες και στους συντελεστές τους, και ανοίγει ο δρόμος για να δημιουργηθούν όλοι οι τρόποι για αλλόκοτα και παραβατικά υβρίδια³. Ωστόσο στα Βαλκάνια – τα οποία, κατά τη γνώμη μου, σήμερα ορίζονται ηγεμονικά ότι βρίσκονται σε διαρκές καθεστώς «ρευστής αστάθειας», μια κατάσταση η οποία αποδίδεται ως έμφυτη στην περιοχή (Green 2005: Κεφάλαιο Τέσσερα)– αυτό που τείνει να δημιουργήσει αυτή η αστάθεια είναι, από τη μία πλευρά, εντάσεις –ως αποτέλεσμα παλαιότερων και σημερινών αποτυχημένων προσπαθειών για την επίλυση της διάκρισης λαών και τόπων σε ξεκάθαρες, διακριτές οντότητες– και, από την άλλη πλευρά, το απολύτως συνηθισμένο, το κοινότυπο και το άχαρο. Επιπλέον, από την εμπειρία μου, οι άνθρωποι που επηρεάστηκαν από αυτές τις συνέπειες, συχνά συμμετείχαν οι ίδιοι και στη δημιουργία τους: όπου οι συνεχείς παλιές διαμάχες για τον καθορισμό των συνόρων κατέληξαν να μην επιλυθούν αναφορικά με την «πολιτισμική ταυτότητα», και όπου αυτή η κατάσταση συνοδευόταν από τον ισχυρισμό ότι τέτοιου είδους «αστάθεια» είναι «φυσική» για την περιοχή (των Βαλκανίων), εκεί υπήρχε διάχυτη η τάση να απαξιώνονται οποιεσδήποτε νέες απόπειρες διευκρίνισης (συμπεριλαμβάνω και τον εαυτό μου) και μια εξίσου διάχυτη άποψη ότι το ζήτημα δεν ήταν να καταλήξουμε σ' ένα τελικό συμπέρασμα: αν συνέβαινε ποτέ, τότε αυτός ο τόπος θα έπαυε πια να είναι «Βαλκάνια». Αυτό

3. Βλ. Turner για ένα παράδειγμα από την Ανθρωπολογία (Turner 1993). Δεν είμαι η μοναδική, φυσικά, που αμφισβητεί τη χρήση της γλώσσας των ροών, της ρευστότητας, της υβριδικότητας και της αστάθειας για την περιγραφή ενός προφανώς αυξανόμενα μεταμοντέρνου κόσμου. Βλ. για παράδειγμα, τους Ballibger (2003: 248, 262) και Tsing (2005).

που απέμεινε ήταν μία αίσθηση διαφορούμενων, ενοχλητικών και/ή αοράτων προσδιορισμών ταυτότητας αναφορικά με το έθνος και το κράτος, σε συνδυασμό με την ύπαρξη πολλαπλών δικτύων κοινωνικών σχέσεων με συγγενείς, γείτονες και φίλους κατά μήκος των συνόρων και των ορίων, σχέσεων που αναπόφευκτα εκτεινόταν πέρα απ' αυτά, αλλά κατά ένα γενικό τρόπο. Γιατί αν το ζήτημα του προσδιορισμού των συνόρων δεν έχει ήδη επιλυθεί, τότε δεν έχει λυθεί ακόμη ούτε το ζήτημα του προσδιορισμού των διαφορών.

Στο υπόλοιπο του παρόντος άρθρου, θα περιγράψω την εμπειρία μου με αυτή την μπερδεμένη τοπογραφία, την πολιτική, τις κοινωνικές σχέσεις και τις διάφορες τακτικές για τη δημιουργία μεθοριακής γραμμής στην περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων.

Δυσδιάκριτες ομάδες και εικόνες μιας παραμεθόριας περιοχής

Το μεγαλύτερο μέρος της έρευνάς μου πραγματοποιήθηκε στην ελληνική πλευρά των συνόρων, στην Ήπειρο, η οποία βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνιά της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας, και επικεντρώθηκε ιδιαίτερα σε μια περιοχή γνωστή ως Πωγώνι, που καταλαμβάνει το βορειοδυτικό τμήμα του νομού Ιωαννίνων. Πολλοί υποστήριζαν ότι στο παρελθόν το Πωγώνι εκτεινόταν πέρα από το σημερινό σύνορο που οριοθετεί το δυτικό άκρο της επαρχίας του, φτάνοντας στη Νότια Αλβανία. Σύμφωνα με την αφήγηση του προέδρου ενός χωριού του Πωγωνίου, που λέγεται Μαυρόπουλο, αυτή η αποδεδειγμένη προέκταση του Πωγωνίου στη Νότια Αλβανία (μια περιοχή η οποία πιο συχνά ονομάζεται Δερόπολη) οφεί-

λόταν στην εντύπωση ότι οι λαοί και στις δύο πλευρές των συνόρων ήταν ίδιοι τόσο υπό κοινωνικούς όσο και υπό πολιτισμικούς όρους. Οι άνθρωποι συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς αίματος και εξ αγχιστείας, καθώς και με ισχυρές φιλίες· είχαν κοινή μουσική, κοινές τις περισσότερες από τις «παραδοσιακές» φορεσιές τους και στο παρελθόν (μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) είχαν τις ίδιες ποιμενικές μεθόδους και μικρής κλίμακας καλλιέργειες για αυτοκατανάλωση, και βίωναν τον ξενιτεμό των ενήλικων αντρών σε μακρινές χώρες για ανεύρεση εργασίας (Green 1997). Αυτά τους έκαναν να διαφέρουν από κάποιες άλλες εθνοτικές ομάδες ή φυλές που πέρασαν ή σχετίστηκαν κατά κάποιο τρόπο με την περιοχή του Πωγωνίου. Αυτές οι ομάδες ήταν: α) Βλάχοι και Σαρακατσάνοι, νομάδες κτηνοτρόφοι, που μετακινούνταν εποχιακά σε διαφορετικά βοσκοτόπια· β) μερικοί Τσιγγάνοι, οι οποίοι ήταν μικροέμποροι, περιστασιακοί εργάτες και ιδίως μουσικοί· και γ) οι μουσουλμάνοι Αλβανοί, οι οποίοι είχαν ποικίλες εργασιακές ενασχολήσεις. Ο πρόεδρος συνέχισε υποστηρίζοντας ότι οι άνθρωποι του Πωγωνίου/της Δερόπολης (τα ονόματα δεν αναφέρονταν σε εθνότητες αλλά σε μέρη με τα οποία συνδέονταν αυτές οι ομάδες) ήταν «απλώς συνηθισμένοι» άνθρωποι – αρκετά φτωχοί, που έζησαν σε πολύ φτωχούς τόπους και ταξίδεψαν αρκετά, σε μακρινές πόλεις, κυρίως, για να μπορέσουν να εργαστούν και να βγάλουν τα προς το ζην. Ήταν, κατά τη γνώμη του, ίδιοι με πολλούς ανθρώπους της ευρύτερης περιοχής, οι οποίοι υπέθετε ότι είχαν ζήσει εν πολλοίς με τον ίδιο τρόπο, σε όλη ενδεχομένως την πρώην οθωμανική επικράτεια⁴.

4. Υπάρχουν πολλοί οι οποίοι υποστηρίζουν ότι τα Βαλκάνια αποτελούν την ίδια περιοχή στην Ευρώπη η οποία παλαιά ήταν υπό οθωμανικό

Η άποψη του προέδρου για το φυσικό περιβάλλον του Πωγωνίου ήταν μια συνηθισμένη άποψη: όπως πολλοί μου το περιέγραψαν, το Πωγώνι είναι μια περιοχή με αρκετά χαμηλούς λόφους και μικρά βουνά, με θαμνώδη βλάστηση, μερικά γέρικα δάση και γενικώς φτωχά και άγονα εδάφη. Αυτά τα χαρακτηριστικά συγκρίνονταν συχνά με τα απόκρημνα, ψηλά, ασβεστολιθικά, χιονοσκέπαστα κι επιβλητικά βουνά του Ζαγορίου, που βρίσκεται ανατολικά του Πωγωνίου και συνδέεται στενά με τους Σαρακατσάνους (Campbell 1964). Συγκρίνονταν με τα πυκνά δάση του Ζαγορίου, με τα φυλλοβόλα δένδρα και τα πεύκα, με τα ποτάμια με τα γάργαρα νερά και τα χωριά τα χτισμένα με πέτρα και σχιστόλιθους, με τους εθνικούς δρυμούς του και τον τουρισμό που ανθίζει. Αν και τόσο η περιοχή του Ζαγορίου όσο και του Πωγωνίου αντιμετώπισαν μια αξιοσημείωτη μείωση του πληθυσμού – η οποία ξεκίνησε στο τέλος του ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου το 1949 – και την αύξηση του μέσου όρου ηλικίας των μόνιμων κατοίκων, το Ζαγόρι συχνά παρουσιαζόταν ως μια περιοχή η οποία διατηρούσε τη φυσική και την πολιτισμική της κληρονομιά, ενώ το Πωγώνι, παρουσιαζόταν συχνότερα ως η αναπόφευκτη παρακμή μιας αρκετά άχαρης και περιβαλλοντολογικά αφιλόξενης περιοχής. Η εγκατάλειψη σημαίνει διαφορετικά

έλεγχο (για παράδειγμα, Todorova 1997). Άλλοι προτείνουν ότι τα Βαλκάνια περιλαμβάνουν μέρη τα οποία ανήκαν στην αυτοκρατορία των Αψβούργων (π.χ. Αυστρία), αφού οι περιοχές γύρω από τα άκρα των δύο αυτοκρατοριών άλλαζαν κάτοχο από τους μεν στους δε ανά περιόδους, οπότε το θέμα είναι υπό αμφισβήτηση, αφού οι δύο περιοχές συνέπιπταν κατά πολύ, με την επισήμανση ότι η ισχυρή έμφαση στην «οθωμανική» κληρονομιά τονίζει τα ανατολίτικα στοιχεία των Βαλκανίων.

πράγματα σε διαφορετικούς τόπους: η διατήρηση κάποιου πράγματος που έχει αξία (Ζαγόρι), σε αντίθεση με την απόρριψη κάποιου πράγματος με μικρή αξία (Πωγώνι). Και δεν διατηρήθηκε μόνο η εικόνα του Ζαγορίου: η πολιτισμική κληρονομιά τόσο των Σαρακατσάνων όσο και των κατοίκων των χωριών της περιοχής είχε αποτελέσει αντικείμενο πολλών λαογραφικών ερευνών και ιστορικών μελετών (στις οποίες η Ανθρωπολογία συμμετέχει μέσα από το έργο της Campbell 1964). Αυτά τα χωριά είχαν λάβει επίσης σημαντικά χρηματικά κονδύλια από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή. Η περιοχή του Πωγωνίου είχε λάβει ένα μικρό μέρος από το κονδύλι που διέθεσε η Ευρωπαϊκή Ένωση για την ανάπτυξη του Ζαγορίου. Και οι άνθρωποι που ζουν τόσο στην περιοχή του Πωγωνίου όσο και εκτός αυτής έτειναν να συμφωνούν ως προς την αιτία αυτής της διαφοράς: το φυσικό περιβάλλον του Πωγωνίου δεν ήταν εκθαμβωτικό και η περιοχή του δεν είχε προκαλέσει, έστω ελάχιστα, το ενδιαφέρον των λαογράφων, όπως είχε συμβεί με το Ζαγόρι. Πράγματι, διάφοροι άνθρωποι που ενδιαφέρονταν για τη λαογραφία και τον πολιτισμό της Ηπείρου μού έλεγαν συχνά να εστιάσω την προσοχή μου στο Ζαγόρι, καθώς δεν υπήρχε «τίποτα» προς μελέτη στο Πωγώνι. Με τον καιρό, κατάλαβα ότι οι περισσότεροι αναφέρονταν στις ανθρώπους του Πωγωνίου/Δερόπολης, όταν ανέφεραν τη λέξη «τίποτα» στο Πωγώνι, και δεν εννοούσαν τις ομάδες που συνδέονταν κατά κάποιο τρόπο με την περιοχή (για παράδειγμα, ορισμένες ομάδες Βλάχων που επέστρεφαν τακτικά στην περιοχή κατά τη διάρκεια των εποχιακών μεταναστεύσεων με τα κοπάδια τους). Οι ίδιοι οι άνθρωποι του Πωγωνίου/Δερόπολης μερικές φορές παραπονιόντουσαν γι' αυτούς τους χαρακτηρισμούς περί έλλειψης πολιτισμικής ιδιαιτερότητας που τους αποδί-

δουν, αλλά υπήρχαν και πολλοί που συμφωνούσαν έστω εν μέρει με αυτή την εκτίμηση: σε τελική ανάλυση, όπως είπε ένας συνταξιούχος που ζει στο Δολό Πωγωνίου, ένα μικρό χωριό χτισμένο σ' ένα λόφο πλάι στα σύνορα: «Αυτό το τοπίο δεν είναι ιδιαίτερα όμορφο, έτσι δεν είναι; Εδώ δεν είναι Ζαγόρι. Και οι άνθρωποι εδώ είναι απλώς φτωχοί και συνηθισμένοι – δεν υπάρχει κάτι ιδιαίτερο σε αυτό τον τόπο, και δεν υπήρχε τίποτα ιδιαίτερο με τους ανθρώπους εδώ. Γιατί να έρθουν λοιπόν οι τουρίστες να μας επισκεφθούν;». Αυτός ο άνθρωπος στην πραγματικότητα έκανε ένα κυνικό σχόλιο για ένα μικρό χρηματικό ποσό το οποίο διέθεσε η Ευρωπαϊκή Ένωση στο χωριό ως βοήθεια για τη δημιουργία μιας τουριστικής διαδρομής που περνούσε μέσα από ένα μικρό φαράγγι στην περιοχή του χωριού: θεωρούσε ότι επρόκειτο για σπατάλη χρημάτων, καθώς δεν μπορούσε να φανταστεί ποιος τουρίστας θα πήγαινε να περιπλανηθεί σ' εκείνο το φαράγγι.

Καθώς οι εβδομάδες και οι μήνες περνούσαν, άρχισα να κατανοώ ότι αυτός ο ισχυρισμός περί έλλειψης χαρακτηριστικών γνωρισμάτων δεν συνδεόταν μόνο με την κατώτερη –όπως έλεγαν– αισθητική του περιβάλλοντος και τη φτώχεια αυτών των ανθρώπων. Η έλλειψη ιδιαιτερότητας, η κοινοτοπία, είχε στην πραγματικότητα μια διάσταση ιδιαιτερότητας: σχετιζόταν συχνά με αυτή την περιοχή η οποία είναι ιδιαίτερα «βαλκανική» και αναφερόταν ιδιαίτερα στα τμήματα της περιοχής και στους ανθρώπους οι οποίοι είχαν κοινωνικές σχέσεις και από τις δύο πλευρές των συνόρων. Κανείς από την περιοχή του Ζαγορίου δεν πέρασε τα σύνορα· αντιθέτως, ολόκληρο το δυτικό τμήμα του Πωγωνίου πέρασε τα σύνορα ή, τουλάχιστον, τα είχε περάσει στο παρελθόν. Το γεγονός αυτό καταδείκνυε τον ανομολόγητα μη προσδιορισμένο χαρακτήρα αυτής της μεθοριακής γραμμής. Η έλλειψη ιδιαιτερό-

τητας φαινόταν να συνδέεται κατά κάποιο τρόπο με αυτό το θέμα. Επομένως, για να διερευνήσω περαιτέρω την ιδιαιτερότητα της κοινοτυπίας του Πωγωνίου, θα αναδυθώ στη σύντομη περιγραφή τριών ομάδων που συνδέονταν διαφορετικά με την παραμεθόριο: των Βορειοπειρών, οι οποίοι συνδέονται με την αλβανική πλευρά των ελληνοαλβανικών συνόρων: των Τσάμηδων, οι οποίοι συνδέονται με μια περιοχή που βρίσκεται νότια του Πωγωνίου και ονομάζεται Θεσπρωτία, και των «απλώς Ελλήνων» της περιοχής του Πωγωνίου, οι οποίοι συνδέονται με την ελληνική πλευρά των ελληνοαλβανικών συνόρων.

Οι Βορειοπειρώτες και τα σύνορα

Όπως προανέφερα, πολλοί άνθρωποι στην αλβανική πλευρά των συνόρων, δίπλα ακριβώς στη ελληνική περιοχή της επαρχίας Πωγωνίου, είχαν σχέσεις με τους «απλώς συνηθισμένους» ανθρώπους του Πωγωνίου στην ελληνική πλευρά. Εκείνοι που βρίσκονταν στις δύο πλευρές των συνόρων, συχνά έλεγαν –όπως ο πρόεδρος του Μαυρόπουλου– ότι ήταν οι «ίδιοι» άνθρωποι και ότι, όταν τα ελληνοαλβανικά σύνορα άνοιξαν πάλι για πρώτη φορά ύστερα από μισό σχεδόν αιώνα που ήταν αυστηρώς κλειστά, λόγω της πολιτικής του σοσιαλιστικού καθεστώτος του Εμβέρ Χότζα στην Αλβανία, όσοι ζούσαν εκατέρωθεν των συνόρων είχαν ενθουσιαστεί που θα ξανασμίγανε. Ο υπαινιγμός αυτού του ενθουσιασμού –που απηχούσε το επιχείρημα του Verdery (1999) αναφορικά με άλλα μέρη της πρώην σοσιαλιστικής Ευρώπης– ήταν ότι η σοσιαλιστική περίοδος ήταν κατά κάποιο τρόπο μια ανωμαλία, κάτι που είχε τεχνητά χωρίσει συγγενείς και κοινωνικές ομά-

δες, και τώρα που ο σοσιαλισμός είχε καταρρεύσει, όλα θα επέστρεφαν στην πρότερη «ορθή» τους κατάσταση⁵. Αυτή η ιδέα ότι ο σοσιαλισμός υπήρξε κάτι «αφύσικο» για την περιοχή έτεινε να αγνοεί το γεγονός ότι το εθνικό όριο μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας είχε τεθεί από το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, πολλές δεκαετίες πριν από τη σοσιαλιστική επανάσταση στην Αλβανία, και ότι έκτοτε ο καθορισμός των συνόρων αποτελούσε ένα διαφιλονικούμενο ζήτημα μεταξύ των δύο κρατών. Ακολουθώντας τη λογική του εθνικισμού, ένα από τα βασικά επιχειρήματα που επικαλέστηκε η Ελλάδα, για να υποστηρίξει ότι τμήματα της Νότιας Αλβανίας κανονικά ανήκαν στην Ελλάδα, ήταν ο ισχυρισμός ότι η πλειονότητα των ανθρώπων που ζούσαν διαμέσου των συνόρων στη Νότια Αλβανία ήταν Έλληνες: άρα εκείνοι οι άνθρωποι και ο τόπος τους κανονικά έπρεπε να ενταχθούν στο ελληνικό έθνος, ακόμα και αν, υπό όρους κράτους, ήταν τότε εγκατεστημένοι στην Αλβανία (για απόψεις σχετικά με αυτό το ζήτημα, βλ. Pettifer 1994· Seremetakis 1996· Hart και Budina 1995· Sevastianos 1989· Nitsiakos και Mantzos 2003). Βέβαια, ο περί ου ο λόγος τόπος και οι άνθρωποι ήταν οι ίδιοι μ' εκείνους στους οποίους αναφέρθηκε ο πρόεδρος του Μαυρόπουλου στη συζήτηση σχετικά με τη θέση του Πωγωνίου: και οι δύο αναφέρονταν στην περιοχή της Νότιας Αλβανίας στην οποία προεκτεινόταν το Πωγώνι, και στους ανθρώπους που ήταν οι συγγενείς και οι φίλοι εκείνων που βρίσκονταν στην ελληνική πλευρά. Πολλοί στην Ελλάδα αναφέρονταν σε αυτή την περιοχή με την ονομασία «Βόρεια Ήπειρο» και στους ανθρώπους που

5. Η υποτιθέμενη πλήρης κατάρρευση του σοσιαλισμού είναι μία ενδιαφέρουσα αντίληψη, η οποία έχει ορθώς αμφισβητηθεί με κριτική διάθεση (βλ. Για παράδειγμα Burawoy και Verdery 1998).

συνδέονταν με εκείνη την περιοχή ως «Βορειοηπειρώτες». Και τα δύο ονόματα υπονοούν ότι αυτή η περιοχή της Νότιας Αλβανίας αποτελεί μια προέκταση της ελληνικής περιοχής της Ηπείρου, καλύπτοντας το γεγονός ότι αυτή η προέκταση τοποθετείται σ' ένα διαφορετικό κράτος. Περιττό να ειπωθεί ότι στην Αλβανία αυτή η περιοχή δεν ονομάζεται Βόρεια Ήπειρος ούτε οι κάτοικοί της λέγονται Βορειοηπειρώτες: συχνά, το μέρος αυτό ονομάζεται Νότια Αλβανία, ένας χαρακτηρισμός ο οποίος προεκτείνεται πέρα από τα κρατικά σύνορα μέσα σ' ένα μεγάλο τμήμα της σημερινής ελληνικής περιοχής της Ηπείρου. Πρόκειται για ένα παράδειγμα κρύφιας αντιδικίας όσον αφορά τον προσδιορισμό της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των δύο τόπων ως εθνών, και η ταυτότητα και η αρμόζουσα θέση του τόπου των ανθρώπων του Πωγωνίου αποτέλεσε το πολιτικό μήλο της έριδος.

Υπό αυτό το πρίσμα, είναι σημαντικό να επισημανθεί αυτό που δεν ειπώθηκε από πολλούς ανθρώπους της περιοχής του Πωγωνίου, οι οποίοι συζητούσαν τις επιπτώσεις που είχε σε αυτούς το ξανάνοιγμα των συνόρων μετά το τέλος του σοσιαλιστικού καθεστώτος στην Αλβανία. Εκείνοι οι οποίοι υποστήριξαν ότι το ξανάνοιγμα των συνόρων θα μπορούσε να ενώσει μια κοινότητα που είχε «διαιρεθεί αφύσικα» από τον σοσιαλισμό –και πολλοί πράγματι το υποστήριξαν αυτό τα πρώτα χρόνια (Green 1998)– είχαν την τάση να καλύψουν το γεγονός ότι το σύνορο αυτό χαρακτήριζε επίσης μια πολύ παλαιότερη διαίρεση: μια διαίρεση στην οποία οι Βορειοηπειρώτες/Νοτιοαλβανοί και η Βόρεια Ήπειρος/Νότια Αλβανία εστίαζαν σε μακροχρόνιες ανολοκλήρωτες υποθέσεις. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι κατά τη συζήτηση σχετικά με τη θέση του Πωγωνίου και των ομάδων που συνδέονται με την περιοχή, ο πρόεδρος του Μαυρόπουλου δεν ανα-

φέρθηκε ρητά στην (πολιτισμική) «ελληνικότητα» του τόπου και των ανθρώπων· αντιθέτως, αναφέρθηκε στις παλαιότερες κοινωνικές σχέσεις οι οποίες προέκτειναν το Πωγωνί πέρα από τα σημερινά σύνορα του ελληνικού κράτους. Το γεγονός ότι ο πρόεδρος δεν αναφέρθηκε ρητά στην ελληνικότητα των ανθρώπων δεν οφειλόταν στο ότι θεωρούσε ότι το να είσαι Έλληνας ήταν ασήμαντο ή άσχετο (σε άλλα συμφραζόμενα, συνήθως εκθειάζε τις αρετές της ελληνικότητας). Αντιθέτως, η συζήτηση περί της θέσης του Πωγωνίου και μερικών ομάδων του υπό αυτούς τους όρους θα αναδείκνυε την αβεβαιότητα και τις εντάσεις για τον προσδιορισμό των πολιτισμικών ορίων, ακόμα και αν ο προσδιορισμός των συνόρων του κράτους ήταν απολύτως σαφής. Ισχυριζόμενος μια «ομοιότητα» με τον τόπο και τους ανθρώπους που βρίσκονται στην άλλη πλευρά των συνόρων –χωρίς τη διευκρίνιση ότι αυτός ο ισχυρισμός έπρεπε να υποστηριχθεί εξαιτίας της ύπαρξης του συνόρου– το θέμα «μπαλώθηκε» κατά μία έννοια. Ένα αποτέλεσμα αυτού του «μπαλώματος» (κάτι που ήταν πολύ συνηθισμένο στους ανθρώπους της συγκεκριμένης περιοχής) ήταν ο υπαινιγμός ότι στην πραγματικότητα, δεν υπήρχε κάποιο ζήτημα προς συζήτηση: η διαφορά μεταξύ των ιδίων και εκείνων στην άλλη πλευρά του συνόρου δεν αποτελούσε ουσιαστικά διαφορά, τουλάχιστον υπό κοινωνικούς όρους. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, κανείς δεν αρνιόταν ότι οι άνθρωποι που βρίσκονταν στην αλβανική πλευρά των συνόρων είχαν ένα επιπρόσθετο όνομα, Βορειοπειρώτες και /ή Νοτιοαλβανοί, ως αποτέλεσμα του τόπου διαμονής τους. Επομένως, οι άνθρωποι και οι τόποι ήταν ταυτόχρονα ίδιοι και διαφορετικοί. Και στο πλαίσιο αυτής της αφήγησης, εκείνοι που βρίσκονταν στην ελληνική πλευρά των συνόρων δεν είχαν κάποια ξεχωριστή ονομασία πέρα από το να είναι «οι ίδιοι με» κάποιους

ανθρώπους που βρίσκονται στην αλβανική πλευρά: ήταν «απλώς Έλληνες» ή «συνηθισμένοι», αντί να είναι ευδιάκριτα Έλληνες κατά έναν ιδιαίτερο τρόπο, όπως υπονοείται από την ονομασία «Βορειοπειρώτης». Για εκείνους που βρίσκονταν στην ελληνική πλευρά των συνόρων ο προσδιορισμός της θέσης τους δεν ήταν προβληματικός· το μόνο θέμα ήταν ο προσδιορισμός της ταυτότητάς τους σε σχέση με τους ανθρώπους που βρίσκονταν πέρα, στην άλλη πλευρά των συνόρων· η προέκτασή τους πέρα από τα ισχύοντα σύνορα. Ωστόσο, αν οι εντάσεις στο επίπεδο του κράτους και του έθνους δεν αναφέρονταν σαφώς στη σχετική με το θέμα συζήτηση, αυτό απλώς ισοδυναμεί με το να μην είναι κάποιος ιδιαίτερα διαφορετικός από τους άλλους. Μάλλον συνηθισμένο στην πραγματικότητα.

Τσάμπδες: αντικατοπτρισμοί που αχνοπροβάλλουν σε καθρέφτες

Σύμφωνα με διάφορες απόψεις, η σχέση μεταξύ των ανθρώπων που στην ελληνική πλευρά είναι γνωστοί ως «Τσάμπδες» [«Τσαμς» (Cams) στην Αλβανία] και των συνόρων της περιοχής ήταν εντελώς αντίθετη με την ολοφάνερη μη ιδιαιτερότητα των ανθρώπων του Πωγωνίου. Πρώτον, οι περισσότεροι άνθρωποι στην περιοχή του Πωγωνίου απομόνωσαν τους Τσάμπδες και τον τόπο με τον οποίο συνδέονταν (τον νομό Θεσπρωτίας ή, υπό όρους ιστορικών συνειρμών, μια περιοχή η οποία συμπίπτει με εκείνη που είναι γνωστή ως Τσαμουριά) ως κάτι πολύ «διαφορετικό» («άλλο») από αυτούς τους ίδιους. Εντελώς αντίθετα, σε σχέση με τις αναφορές τους για την περιοχή της Βόρειας Ηπείρου και των ανθρώπων που

ζουν εκεί, οι περισσότεροι άνθρωποι στο Πωγώνι αρνήθηκαν ότι έστω γνώριζαν κάποιους Τσάμηδες, πόσο μάλλον ότι είχαν οποιεσδήποτε κοινωνικές σχέσεις μαζί τους· και κάποιοι μεγαλύτεροι σε ηλικία άνθρωποι ανέφεραν ότι σπάνια είχαν λόγο να πάνε στη Θεσπρωτία, η οποία βρίσκεται νότια ακριβώς του Πωγωνίου και συνορεύει προς βορράν με την Αλβανία. Πολλοί από αυτούς τους γέροντες εξέφρασαν επίσης μια βαθιά καχυποψία, ή ακόμα και φόβο, για τους Τσάμηδες: ήταν, όπως διαρκώς μου επαναλάμβαναν, αναξιόπιστοι, ξένοι άνθρωποι και «κατσικοκλέφτες», κάτι το οποίο όχι μόνο το εννοούσαν κυριολεκτικά, αλλά διαβεβαίωνε επίσης ότι αυτοί οι άνθρωποι (οι Τσάμηδες) ήταν γενικά χαμηλού ηθικού επιπέδου. Στην πραγματικότητα, όπως θα αναφέρω παρακάτω, ήταν αρκετά δύσκολο να βρεις κάποιον στο Πωγώνι για να συζητήσεις έστω και λίγο γι' αυτούς τους Τσάμηδες – και στην πραγματικότητα, ήταν δύσκολο να βρεις κάποιον στη Θεσπρωτία για να συζητήσεις για εκείνους (τους Πωγωνήσιους). Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω ότι ενώ είναι διαπιστωμένες οι στενές σχέσεις μεταξύ του Πωγωνίου και της περιοχής στη Νότια Αλβανία, η οποία είναι γνωστή στην Ελλάδα ως Βόρεια Ήπειρος, η περιοχή ακριβώς στα νότια του Πωγωνίου ήταν ακριβώς το αντίθετο: ήταν ένας τόπος ξένης αλλότητας.

Ωστόσο, από πολλές απόψεις, και απηχώντας τα κλασικά σχόλια της κοινωνικής ανθρωπολόγου Γκέιλ Ρούμπιν για τη διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών (Rubin 1975), οι δύο περιοχές μου έδωσαν αρχικά την εντύπωση ότι ήταν περισσότερο όμοιες μεταξύ τους από όσο καθεμιά με οποιαδήποτε άλλη περιοχή. Και οι δύο περιοχές είχαν το ίδιο θαμνώδες τοπίο με χαμηλή βλάστηση· και οι δύο κατοικούνταν από ανθρώπους που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία και τις καλ-

λιέργειες αυτοκατανάλωσης και μεταναστεύανε προς αναζήτηση εργασίας· και οι δύο περιοχές θεωρούνταν αρκετά φτωχοί και αφιλόξενοι τόποι· και οι δύο είχαν ένα ανομολόγητα διαφιλονικούμενο κοινό σύνορο με την Αλβανία. Η βασική διαφορά, όπως προέκυψε, ήταν ότι ενώ οι Πωγωνήσιοι θεωρούνταν Έλληνες με σχέσεις που προεκτείνονταν μέσα στην Αλβανία, η σχέση μεταξύ Τσάμηδων και της αλβανικής πλευράς των συνόρων ήταν πολύ περισσότερο προβληματική, και ήταν εξαιρετικά δύσκολο να παρακινήσω οποιονδήποτε να μιλήσει γι' αυτό το ζήτημα ή για οποιοδήποτε άλλο ζήτημα σχετικά με τους Τσάμηδες. Στην πραγματικότητα, ήταν δύσκολο να βρεις κάποιον να λέει ότι είναι Τσάμης ή ότι γνώριζε κάποιον Τσάμη. Και όταν τελικά συζητούσαν γι' αυτούς, με αντιμετώπισαν με μια σειρά αντιφατικών ισχυρισμών, όπως: ότι ήταν Έλληνες, αλλά είχαν στο παρελθόν στενές σχέσεις με Αλβανούς· ότι ήταν Αλβανοί, αλλά είχαν γίνει Έλληνες· ότι μιλούσαν μια γλώσσα που μοιάζει με την αλβανική, παρόλο που ήταν μια ιδιαίτερη διάλεκτος· ότι μιλούσαν ελληνικά παρά αλβανικά· ότι ήταν μουσουλμάνοι, αλλά είχαν γίνει ορθόδοξοι ή, εναλλακτικά, ότι ήταν ορθόδοξοι, είχαν γίνει μουσουλμάνοι κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου και είχαν αλλάξει ξανά και είχαν γίνει πάλι ορθόδοξοι μετά το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας. Όποιο κι αν ήταν το εναρκτήριο σημείο της συζήτησης για τους Τσάμηδες, το αποτέλεσμα ήταν για μένα πάντα το ίδιο: απόλυτη σύγχυση. Μέσα από τις αρχικές αφελείς προσπάθειές μου να διευκρινίσω ποιοί είναι ακριβώς αυτοί οι άνθρωποι ή ποιοί ήταν και από πού προέρχονταν, συνειδητοποίησα ότι το να καθελώνουμε τα ζητήματα με αυτό τον ιδιαίτερα μοντέρνο ταξινομητικό τρόπο δεν ήταν στην περίπτωση αυτή το θέμα μας: κανείς δεν είχε τελικά την πρόθεση να μιλήσει σαφώς γι' αυτούς και τους τό-

πους τους, ακόμη και αν πάνω στην κουβέντα υποστηρίζονταν αποσπασματικά και κατακερματισμένα κάποιοι προφανείς και ξεκάθαροι ισχυρισμοί. Το μόνο που ήταν ξεκάθαρο ήταν ότι αυτοί οι άνθρωποι είχαν γίνει το αντικείμενο επανειλημμένης πολιτικής διαμάχης, και ότι είχαν φύγει από την περιοχή με την οποία συνδέονταν με ανέκφραστες, μη ολοκληρωμένες ενστάσεις σχετικά με τον καθορισμό των συνόρων⁶. Δύο ήταν τα παραδείγματα που αναφέρονταν συχνότερα και αξίζει να παρουσιαστούν εν συντομία, καθώς αναδεικνύουν ανάγλυφα πόσο έντονα εμπεριέχουν συνεχή, ανέκφραστα και ανολοκλήρωτα ζητήματα σχετικά με τα σύνορα.

Το πρώτο παράδειγμα ήταν μια αντιπαράθεση σχετικά με τους μουσουλμάνους Τσάμπδες, η οποία έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για μια μαζική επιβεβλημένη ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας κατά τη δεκαετία του 1920, η οποία πραγματοποιήθηκε με σκοπό να διασφαλιστεί ότι οι πληθυσμοί του κάθε κράτους ταίριαζαν περισσότερο με τα πολιτισμικά όρια-σύνορα στα οποία αποσκοπούσαν. Αυτή ήταν μία περίοδος κατά την οποία καταβαλλόταν απερίφραστα η προσπάθεια να κοπούν οι επεκτάσεις των κοινωνικών σχέσεων, ώστε να συμπεριληφθούν ομάδες ανθρώπων εντός των σαφώς επιβεβλημένων έξωθεν πολιτισμικών (εθνικών) ορίων⁷.

6. Για λεπτομέρειες σχετικά με αυτές τις διαμάχες, βλ. Ladas για περιγραφή των διαβουλεύσεων στην Κοινωνία των Εθνών σχετικά με το τι έπρεπε να γίνει με αυτούς τους ανθρώπους (1932: 384-390). Βλ. επίσης Hart (1999) και Μικαλοπούλου (1993) για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τους Τσάμπδες και την ταυτότητά τους γενικά.

7. Βλ. Hirschon (2003) για μια διερεύνηση των συνεπειών αυτών των ανταλλαγών ευρύτερα.

Το πρόβλημα για τους Τσάμπδες ήταν ότι οι αντιπρόσωποι της αλβανικής κυβέρνησης διατεινόταν ότι οι Τσάμπδες εθνολογικά ήταν Αλβανοί, επομένως δεν θα έπρεπε να σταλούν στην Τουρκία. Το ζήτημα προέκυψε επειδή το μοναδικό κριτήριο για την ανταλλαγή των πληθυσμών ήταν ότι οι μουσουλμάνοι που ζούσαν στην Ελλάδα έπρεπε να σταλούν στην Τουρκία και οι ορθόδοξοι χριστιανοί που ζούσαν στην Τουρκία έπρεπε να σταλούν στην Ελλάδα. Η αλβανική κυβέρνηση υποστήριξε ότι, αν και πολλοί Τσάμπδες ήταν μουσουλμάνοι, σίγουρα δεν ήταν Τούρκοι, επομένως, η Κοινωνία των Εθνών δεν έπρεπε να τους στείλει στην Τουρκία (βλ. υποσημείωση 6 για περαιτέρω λεπτομέρειες). Αυτό αποτελεί παράδειγμα μιας επίσημης αναγνώρισης ότι δύο διαφορετικές, και περιστασιακά αντιφατικές, μέθοδοι δημιουργίας διαφορών, που υπήρχαν ήδη μεταξύ των ανθρώπων εκείνη την χρονική περίοδο (θρησκεία και ό,τι θα μπορούσε ονομαστεί εθνότητα), τις περισσότερες φορές αντιμετωπίζονταν σαν να ήταν το ίδιο, τουλάχιστον σε αυτό το πλαίσιο. Και αυτή η αναγνώριση υπονοούσε επίσης ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει κάποιος τρόπος να συμπεριληφθούν τελικά οι άνθρωποι και οι σχέσεις τους εντός των υπάρχοντων ορίων· θα υπάρχουν πάντοτε προεκτάσεις και εξαιρέσεις.

Το δεύτερο παράδειγμα διαμάχης περί συνόρων, στην οποία περιλαμβανόταν το θέμα των Τσάμπδων και στην οποία οι άνθρωποι αναφέρονταν συχνότερα (δηλαδή στις σπάνιες περιπτώσεις που κατάφερα να κάνω τους ανθρώπους να μιλήσουν έστω ελάχιστα για τους Τσάμπδες και το παρελθόν τους) ήταν ένα γεγονός που συνέβη κατά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν ο Ναπολέων Ζέρβας, στρατιωτικός διοικητής της αντιστασιακής οργάνωσης ΕΔΕΣ, ηγήθηκε αυτού που πολλοί υποστήριξαν ότι ήταν σφαγή των Τσάμπδων.

Ο Ζέρβας ισχυρίστηκε ότι στα τρία χρόνια της Κατοχής οι Τσάμπδες βοήθησαν με ένοπλα τμήματα τα ιταλικά και αργότερα τα γερμανικά στρατεύματα στις επιχειρήσεις εναντίον των Ελλήνων⁸. Εκείνη την περίοδο η πλειονότητα των Τσάμπδων (τουλάχιστον εκείνων που δεν συμπεριελήφθησαν στην ανταλλαγή των πληθυσμών κατά τη δεκαετία του 1920) κατέφυγαν στην Αλβανία. Δεν υπάρχει περιθώριο σε αυτό το σημείο να συζητήσουμε το ζήτημα λεπτομερώς, αλλά η έκβαση αυτού του τύπου ιστοριών για το πώς οι Τσάμπδες ενεπλάκησαν σε διαμάχες διεθνούς επιπέδου σχετικά με τα διάφορα όρια, έτεινε προς την εντύπωση ότι ενώ οι άνθρωποι του Πωγωνίου ήταν τοποθετημένοι στη «σωστή» πλευρά του ορίου και είχαν προεκτείνει τις κοινωνικές τους σχέσεις μέσα στην «άλλη» πλευρά –και επομένως έθεταν τον τόπο τους υπό αμφισβήτηση–, οι Τσάμπδες, αντιθέτως, εκλαμβάνονταν συχνά ως ένα είδος ειδώλου στον καθρέφτη των Βορειοπειρωτών: άνθρωποι που βρίσκονταν στη «λάθος» πλευρά του συνόρου και έχοντας προεκτείνει τις σχέσεις τους μέσα στην «άλλη» πλευρά, έθεταν με αυτό τον τρόπο υπό αμφισβήτηση τη θέση του ορίου. Ωστόσο, όπως σημειώνει η Μικαλοπούλου (1993: 12-13), αυτό το είδωλο είναι μερικό, γιατί ενώ οι Βορειοπειρώτες έχουν μια σαφή ονομασία και γενικά έχουν αναγνωρισθεί από πολλούς διεθνείς οργανισμούς ως μια «μειονότητα» στην

8. Βλ. Green (2005 Κεφάλαιο 2) για περαιτέρω λεπτομέρειες. Οι Τσάμπδες ακολούθως κατηγορήθηκαν επίσης ότι βοήθησαν την κομμουνιστική επανάσταση του Εμβέρ Χότζα στην Αλβανία, κατηγορία η οποία φαίνεται να τονίζει μία κατά κάποιο τρόπο δονκιχωτική πίστη σε πολιτικά ιδανικά, αν ισχύει ότι βοήθησαν και τους Ιταλούς φασίστες και τους Γερμανούς Ναζί. Αλλά αυτού του είδους εικασίες δεν άπτονται φυσικά του θέματός μας.

Αλβανία, οι Τσάμπδες δεν αναγνωρίζονται ως μειονότητα – και στην πραγματικότητα, πέρα από κάποιους ισχυρισμούς που προέβαλλε η αλβανική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, κανείς δεν επιζητά τέτοια αναγνώριση· σίγουρα όχι εκείνοι οι οποίοι ίσως είναι ή ίσως δεν είναι Τσάμπδες και σήμερα ζουν στην ελληνική πλευρά του συνόρου. Οι περισσότεροι από αυτούς τους ανθρώπους, μαζί με πολλούς από τους γείτονές τους, θα προτιμούσαν να θεωρούνται «απλώς συνηθισμένοι» κατά τον ίδιο τρόπο που είναι «απλώς συνηθισμένοι» οι άνθρωποι του Πωγωνίου: θα προτιμούσαν να μην υπήρχε τίποτα απολύτως προς συζήτηση. Ένας ισχυρισμός περί μη ιδιαιτερότητας σε αυτή την περίπτωση είναι μία άλλη, αν και διαφορετική, απόπειρα «κουκουλώματος» των μη ολοκληρωμένων ζητημάτων: η ανικανότητα να ευθυγραμμιστούν οι προσδιορισμοί πολιτισμικής ταυτότητας σε εθνικό επίπεδο με τα υπάρχοντα σύνορα και τις διευρυμένες κοινωνικές σχέσεις, και το γεγονός ότι φανερές διαμάχες του παρελθόντος σχετικά με αυτό το ζήτημα δεν επέλυσαν τίποτα, αλλά αντίθετα απλώς υπογράμμισαν την έλλειψη επίλυσης, οδήγησαν πολλούς ανθρώπους να αποφεύγουν τις αναμνήσεις, τις διάφορες ιστορίες, ακόμα και την ίδια την ονομασία τους. Το γεγονός αυτό διαφωτίζει με διαφορετικό τρόπο τον ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει εκεί κάτι (στο Πωγωνί, στη Θεσπρωτία) ενδιαφέρον· οι παρατηρήσεις μπορούν να αλλάξουν τη μορφή των τόπων.

Ο εντοπισμός της μη ιδιαιτερότητας

Αφού αφιέρωσα κάποιο χρόνο ερευνώντας τα ζητήματα σχετικά με τους Βορειοπειρώτες από τη μία πλευρά και τους

Τσάμνδες από την άλλη, η μη ιδιαιτερότητα μερικών ανθρώπων του Πωγωνίου άρχισε να αποκτά περισσότερο νόημα και ενδιαφέρον από ό,τι είχε όταν αρχικά αντιμετώπισα αυτούς τους συνεχείς ισχυρισμούς περί έλλειψης ιδιαιτερότητας. Μέρος της ιστορίας περί αυτής της μη ιδιαιτερότητας ήταν ότι εάν η θέση των ορίων αμφισβητείται σαφώς ή η αμφισβήτηση αυτή υπονοείται, τότε δεν υπάρχουν οριστικοί διαχωρισμοί μεταξύ ανθρώπων και τόπων, το οποίο σημαίνει ότι θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως παρόμοια, δύσκολα να διαχωριστούν, και επομένως τίποτα ιδιαίτερο. Ωστόσο, μέρος της ιστορίας ήταν επίσης ότι οι ίδιοι οι άνθρωποι εσκεμμένα «κουκουλώνανε» ζητήματα που άφησαν άλυτα οι παλαιές διαμάχες: ενώ οι διαμάχες που οδηγούν σε κάποια αντιληπτή αλλαγή ή επίλυση μπορεί συχνά να αφήνουν το σημάδι τους ή να απαθανατίζονται, εκείνες οι οποίες δεν φαίνεται να επιλύουν τίποτα, συχνά δεν λαμβάνονται υπόψη, δεν τις αναφέρουνε. Αυτό είναι ίσως ένα μέσο διά του οποίου η στερεότυπη φήμη των Βαλκανίων ως ενός τόπου στον οποίο τίποτα δεν επιλύεται ποτέ, θα μπορούσε τόσο να αναπαραχθεί όσο και να συνεισφέρει στα ζητήματα τα οποία μείνανε ανείπωτα: το να υποθέσουμε ότι τίποτα δεν επιλύθηκε ή δεν μπορούσε να επιλυθεί, ίσως στην πραγματικότητα να μπορούσε να βοηθήσει στη δημιουργία αυτού του αποτελέσματος. Πρόκειται επίσης για ένα παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο η περιύμνητη αυτοπαθής αλλαγή κατεύθυνσης στον σημερινό μεταμοντέρνο, διεθνικό, πολυπολιτισμικό κόσμο (Marcus 1999· Battaglia 1995· Appadurai 1996· Giddens 1991, 2001· Skeggs 2004) δεν λειτουργεί παντού με τον ίδιο τρόπο: πολλοί άνθρωποι γύρω από την περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων είχαν καταλήξει στο ότι ο συνειδητός στοχασμός των συνθηκών του προσδιορισμού της θέσης τους μπορεί να έχει ατυ-

χή αποτελέσματα, και ειδικότερα εκεί όπου αυτός ο προσδιορισμός της θέσης ορίζεται ηγεμονικά ως εγγενώς ασταθής. Αυτό το συμπέρασμα δεν κατέστησε τους ανθρώπους αυτής της περιοχής λιγότερο μοντέρνους (ή μεταμοντέρνους) σε σύγκριση με οποιονδήποτε άλλο: ενείχε απλώς μια αναγνώριση του τρόπου με τον οποίο ο κυρίαρχος ισχυρισμός περί εγγενούς αστάθειας και αμφισβήτησης καθιστά δύσκολο να είσαι αυτοπαθής χωρίς σημαντικούς δυνητικούς κινδύνους και πολύ λίγους προφανείς «επινοητικούς χώρους» στους οποίους να διαμένουν ως αυτοπαθείς δρώντες.

Όπως έχει σημειώσει η κοινωνιολόγος Celia Lury (επιμελήτρια στο Goldsmiths College του Λονδίνου), η ορατότητα ενός ιδιαίτερου είδους, του είδους στο οποίο η Strathern αναφέρεται ως το «πολιτισμικό μοντέλο», έχει καταστεί ακόμα πιο σημαντική τα τελευταία χρόνια – όπως το θέτει η Lury (1998: 2), «η ορατότητα είναι επιβεβλημένη στη σύγχρονη ζωή». Σε αυτό το πλαίσιο, το να μπορεί κάποιος να κάνει τους ανθρώπους και τους τόπους ορατούς, κάτι το οποίο απαιτεί την εδραίωση κατάλληλων και σταθερών πολιτισμικών ορίων, καθώς και το να μπορεί επίσης να τους κάνει να εξαφανιστούν (είτε μέσω της αδιαφορίας είτε από πρόθεση), είναι πράγματι μία ισχυρή ικανότητα. Το να καθιστούμε τόπους και ανθρώπους διφορούμενους, εγγενώς ασταθείς, κάνει μια αισθητή διαφορά στη σύγχρονη ζωή. Στην περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων αυτό φαίνεται να έχει αφήσει δύο αρκετά απωθητικές επιλογές σε σχέση με την κατασκευή μιας πολιτισμικής ταυτότητας: το να είναι κάποιοι άνθρωποι ακατάλληλα ή προβληματικά ξεχωριστοί (Βορειοπειρώτες και Τσάμνδες) ή ασήμαντα συνηθισμένοι (οι άνθρωποι του Πωγωνίου/Δερόπολης), προφανώς οδηγεί στην απόλυτη σχεδόν ανυπαρξία μιας ξεχωριστής πολιτισμικής ταυτότητας. Αυτό με το

οποίο απέμειναν οι άνθρωποι, σε αυτή την περιοχή, ήταν οι κοινωνικές τους σχέσεις, οι οποίες φαίνεται πάντα να προεκτείνονται πέρα από τα τρέχοντα όρια και σύνορά τους και να καταδεικνύουν την πιθανότητα, μολονότι μακρινή, πως ίσως τέτοια όρια (αυτά τα οποία χρησιμοποιούν κατασκευές διακριτικών, μοναδικών και ξεχωριστών πολιτισμικών ταυτοτήτων, με σκοπό να τις διαμορφώσουν) να μην είναι τελικά απαραίτητα για να είσαι κάποιος και να είσαι κάπου.

Βιβλιογραφία

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis - London: University of Minnesota Press.
- Ballinger, P. (1999). Definitional dilemmas: Southeastern Europe as "culture area"? *Balkanologie*, 3, 73-91.
- Ballinger, P. (2003). *History in exile: Memory and identity at the borders of the Balkans*. Princeton, New Jersey, Woodstock: Princeton University Press.
- Battaglia, D. (Ed.) (1995). *Rhetorics of self-making*. Berkeley: University of California Press.
- Burawoy, M. & Verdery, K. (Eds.) (1998). *Uncertain transition: Ethnographies of change in the postsocialist world*. Lanham - Oxford: Rowman & Littlefield.
- Campbell, J. K. (1964). *Honour, family and patronage: A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. Oxford: Clarendon Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern Age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (2001). *The global third way debate*. Cambridge - Malden, Massachusetts: Polity Press.
- Goldsworthy, V. (1999). The last stop on the Orient Express: The Balkans and the politics of British in(ter)vention. *Balkanologie*, 3, 107-15.
- Gourgouris, S. (1996). *Dream nation: Enlightenment, colonization, and the institution of modern Greece*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Green, S. (1997). Post-communist neighbours: Relocating gender in a Greek-Albanian border community. Στο S. Bridger & F. Pine (Eds.), *Surviving post-socialism: Local strategies and regional responses in eastern Europe and the former Soviet Union* (pp. 80-105). London: Routledge.
- Green, S. (1998). Relocating persons and places on the Greek-Albanian border. Στο G. P. C. Papa & F. M. Zerelli (Eds.), *Incontri di etnologia Europea/European ethnology meetings* (pp. 259-281). Perugia: Edizioni Scientifiche Italiane.
- Green, S. (2005). *Notes from the Balkans: Locating marginality and ambiguity on the Greek-Albanian border*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Hart, L. K. & Budina, K. (1995). Northern Epiros: The Greek minority in Southern Albania. *Cultural Survival Quarterly*, 19, 54-63.
- Herzfeld, M. (2004). *The body impolitic: artisans and artifice in the global hierarchy of value*. Chicago - London: University of Chicago Press.
- Holmes, D. R. (2000). *Integral Europe: fast-capitalism, multiculturalism, neofascism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Irvine, J. T. & Gal, S. (2000). Language ideology and linguistic differentiation. Στο P. V. Kroskrity (Ed.), *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities* (pp. 35-83). Santa Fe: School of American Research Press & Oxford: James Currey.
- King, G., Sturdy, D., & Bailey, G. (1997). The tectonic background to the Epirus landscape. Στο G. Bailey (Ed.), *Klithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in northwest Greece* (pp. 541-58). Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

- King, G., Sturdy, D., & Whitney, J. (1993). The landscape geometry and active tectonics of Northwest Greece. *Geological Society of America Bulletin*, 105, 137-61.
- Kitromilides, P. (1994). *Enlightenment, nationalism, orthodoxy: Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe*. Aldershot: Variorum.
- Latour, B. (1993). *We have never been modern*. New York - London: Harvester Wheatsheaf.
- Lury, C. (1998). *Prosthetic culture: Photography, memory and identity*. London: Routledge.
- Marcus, G. E. (Ed.) (1999). *Critical anthropology now: Unexpected contexts, shifting constituencies, changing agendas*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- McNeill, J. R. (1992). *The mountains of the Mediterranean world: An environmental history*. Cambridge - New York: Cambridge University Press.
- McNeill, W. H. (1964). *Europe's steppe frontier, 1500-1800*. Chicago - London: The University of Chicago Press.
- Mikalopoulou, D. (1993). *Tsamides*. Athens: Arsenidi.
- Nitsiakos, V. & Mantzos, C. (2003). Negotiating culture: Political uses of polyphonic folk songs in Greece and Albania. Στο D. Tziouvas (Ed.), *Greece and the Balkans: Identities, perceptions and cultural encounters since the Enlightenment*. London: Ashgate.
- Pettifer, J. (1994). Albania, Greece and the Vorio Epirus Question. *World Today*, 50, 147-49.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on the political economy of sex. Στο R. Reiter (Ed.), *Toward an anthropology of women* (pp. 157-210). New York: Monthly Review Press.
- Seremetakis, C. N. (1996). In search of the Barbarians: Borders in pain. *American Anthropologist*, 98, 489-91.
- Sevastianos, Metropolitan of Drinopolis (1989). *I Estavromeni Voreios Ipeiros (Northern Epirus Crucified)*. Athens: Georgios L. Kafouros.

- Skeggs, B. (2004). *Class, self, culture*. London: Routledge.
- Strathern, M. (1991). *Partial connections*. Savage, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Strathern, M. (2006). Useful knowledge. *Proceedings of the British Academy*, 139, 73-109.
- Todorova, M. N. (1997). *Imagining the Balkans*. New York - Oxford: Oxford University Press.
- Todorova, M. N. (Ed.) (2004). *Balkan identities: Nation and memory*. London: Hurst & Co.
- Tsing, A. L. (2005). *Friction: An ethnography of global connection*. Princeton - Oxford: Princeton University Press.
- Turner, T. (1993). Anthropology and multiculturalism - What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it. *Cultural Anthropology*, 8, 411-429.
- Tziouvas, D. (Ed.) (2003). *Greece and the Balkans: Identities, perceptions and cultural encounters since the Enlightenment*. London: Ashgate.
- Verdery, K. (1999). *The political lives of dead bodies: Reburial and postsocialist change*. New York: Columbia University Press.
- Wilk, R. (1995). Learning to be local in Belize: Global systems of common difference. Στο D. Miller (Ed.), *Worlds apart: Modernity through the prism of the local* (pp. 110-133). London: Routledge.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford, California: Stanford University Press.